

Gyász a zsidó hagyományok szerint a bibliai- és talmudi időkben, valamint napjainkban

Összefoglalás *A zsidóság gyászritusai általában a fájdalom kifejezései egy kedves hozzátartozó elvesztése miatt. Külsődleges megnyilatkozásaiban részben a halottkultusz egyes ősi elemei is felismerhetők, de a monoteizmus az animizmus színezetét eltörölte és már eredetükre nem is gondolva gyakorolta azokat. A Talmud lezárásától (V. század) napjainkig a gyászszokásokat az ősrégi háláhá (vallási törvény) szabályozza. Amit a háláhá előír, azt kell cselekedni, sem többet, sem kevesebbet; sem a túlzott önsanyargatás, sem az azonnali feledés nem talál helyeslésre. A gyászolás egy évig tart a háláhá által előírt módon, majd az emlékezés egészen a gyászoló haláláig tart, mely a halálozási évforduló (jórcájt) és az évente négyszer sorra kerülő mázkir (emlékező szertartás) megtartását jelenti.*

„Fiam, a halottért ontsad könnyeidet,
énekeld el a siratóéneket;
és ne rejtőzz el, amikor temetik.
Sírj keservesen, jajgass fájdalomadban,
és tartsd meg érte a gyászt, ahogy megilleti ...
A temetés után vedd le a fájdalmat,
mert örökös gyászban nem lehet élni ...
Ha pihen a halott, pihenjen emléke,
vigasztalódj meg, ha már elszállt a lelke.”¹

A gyász, a gyászolás szokása a bibliai időkben nem kötődött csupán a halálesethez, hanem akkor is gyászoltak, ha valami nagy baj szakadt az egyénre, miként Jób könyvében is olvashatjuk: „S hallotta Jób három barátja ezt az egész szerencsétlenséget, mely reá jött; akkor jöttek kiki helyéből, ... hogy oda menjenek, megszánni őt ...”² Gyászoltak akkor is, ha az egész népet fenyegette a veszély: „Népem leánya, köss fel zsákokat és fetrengj hamuban, egyetlenért való gyászt tarts ...”³ A gyász külsődleges megnyilvánulásai a síráson és jajgatáson kívül a következőkben testesültek meg:

- A ruha megszaggatása, megtépése:
„... Fiamnak köntöse, vadállat ette meg őt, széttépték, széttépték Józsefet. És megszaggatta Jákob a ruháit ...”⁴
- A ruha levétele és másik ruha (zsák) felvétele:
„... levetette magáról köpenyét, betakarta magát zsákkal ...”⁵
- Nem mosták ki ruhájukat, elhanyagolták külsejüket:
„... nem gondozta volt lábait, se nem gondozta szakállát, és ruháit sem mosatta...”⁶
- Levetették a fejfödőt, és így megmeztelenítették fejüket:
„... ne tarts gyászt, ne sírj, ne folyjon könnyed; csendesen nyögj, holtakért való gyászt ne tégy, fejdíszedet kösd fel magadra ...”⁷
- Betakarták fejüket:
„Dávid pedig fölment az Olajfák-hegye hágóján, sírva fölmentében, feje betakarva és mezítláb ment; az egész nép is, mely vele volt, betakarta kiki fejét ...”⁸
- A lábbeliket lehúzták:
„E miatt hadd tartok gyászt s hadd jajgatok, hadd járok mezítláb...”⁹

- Nem ettek és nem ittak:
„... nagy gyászuk volt a zsidóknak, meg bőjt és sírás és gyásztartás ...”¹⁰
- Port, vagy hamut hintettek fejükre:
„És megszagatta Józsuá a ruháit és arcával a földre borult az Örökkévaló ládája előtt egész estig, ő meg Izrael vénei; és port hintettek a fejükre.”¹¹
- A földre ültek:
„... és ültek vele a földön hét nap és hét éjjel ...”¹²
- Eltakarták szájukat és szakállukat:
„... holtakért való gyászt ne tégy, fejdíszedet kösd fel magadra és saruidat tedd rá a lábaidra; ne burkolózz be bajuszig...”¹³
- Megvagdalták magukat:
„És megfognak halni nagyok és kicsinyek ez országban, nem temetik el: se nem siratják őket, se nem vagdalják magukat, se nem kopasztják magukat miattuk.”¹⁴
- Levágták hajukat és körmeiket:
„... nyírja le haját és gondozza körmeit; tegye le fogsága ruháját magáról, maradjon házadban és sirassa meg apját és anyját”¹⁵
- A mellüket verdesték, vagy derekukat ütötték:
„...gyászt öltsetek az ágyéokra ! Mellet verdesnek...”¹⁶

A gyászolás fentebb leírt formáinak megértéséhez tisztázni szükséges, hogy a meghalt lelkéhez hogyan viszonyult a bibliai kor zsidó embere, mert – nézetem szerint – ez a kulcsa az egész gyászolás kultuszának, mivel e cselekedetekkel nemcsak a gyászuat juttatták kifejezésre. E gyász-szokások részben azzal is magyarázhatók, hogy önmaguk felismerhetlenné tételével próbáltak védekezni az elhunytak, a holt lelkek, vagy általában a démoni erők megromtó hatásától, mint ahogyan a poklosság esetében is tették.¹⁷

Az elköltözött lelket természeti hatalomnak, és mint ilyet, isteni lénynek, istennek, héberül: *elohim*-nak nevezi a Biblia/T'náh. Közismert az a példa, mikor Saul az én-dori halottlító asszony segítségével lép kapcsolatba a már halott Sámuellel. Az asszony egy *elohimot* látott „feljönni a földből”¹⁸ s a király rögtön felismeri benne Sámuelet, aki közli vele: „... holnap te és fiaid velem vagytok.”¹⁹ A halott lelke, *elohimja* a legtermészetesebb módon lát a jövőbe, tehát valami olyat tud, melyet az élők nem –vagyis már-már isteni hatalommal rendelkezik, hiszen beleláthat az élők számára rejtett szférába, a jövőbe. De nem a lelkek voltak istenek, hanem a lelkeket is félték, és részben úgy is tisztelték, mint az isteneket. Az elköltözött lelkeknek *elohim*mal való jelzése azonban csak képletes szó a Biblia/T'náh korában: azt jelenti, hogy **nem emberi lény**. Az ősi időkben viszont szó szerint vehették és csak a léleknek istenséggé válásából fejlődhetek ki a halotti kultuszok, amelyek eredetük elfelejtésével fönnmaradhattak akkor is, amikor a lélek már nem volt többé *elohim* és a zsidóság nem ismert más istent, mint az Örökkévalót.

A halott kötelező meggyászolása a ruhák megszaggatásával vette kezdetét,²⁰ ami nem a fájdalomnak, az önkívületnek akart a jele lenni, hanem a megalázkodás egyik formája volt, az *elohim*-halott iránt érzett hódolat kifejezésének. A rabszolgáknak a korabeli szokások szerint letépték a ruháját vagy sok esetben az alattvalók a király előtt csípőig megmeztelenítették felsőtestüket. A test fedetlenné válásával jelezte az élő, hogy hódoló rabszolgája lesz a halottnak, mert különben, mint *elohim*tól tartania kellett volna tőle. Jesájának (Ézsaiásnak) is ekként kellett jeleznie, hogy az Örökkévaló Egyiptomot Asszíria rabszolgájává teszi.²¹ A gyászoló a megszaggatott, letéptett ruha helyébe zsákot öltött magára. E zsák egy durva szövésű, szürkésbarna vagy földszínű, szabás nélküli ruhadarab,²² mely megtalálható volt minden háznál, hogy adandó alkalommal, mint például országos gyász idején felvegyék.²³ A zsák a kor általános rabszolgaviselete, jele a megalázkodásnak²⁴ és a bőjt elengedhetetlen kelléke.²⁵ Arra szolgált, hogy a nép megengesztelje, maga iránt jóra hangolja az Örökkévalót.²⁶

Ugyanígy, az *elohim*-lélek megengesztelésének ceremóniái közé tartozott, hogy az élők a földre vetették magukat,²⁷ fejüket hamuval, porral hintették,²⁸ a porba ültek.²⁹ A földre borulás legáltalánosabb jele volt a megalázkodásnak, így ha a lelket nem *elohim*ként értelmezték volna, akkor érthetetlen lenne ez a leborulás. A porba ülés állandósította és kényelmesebbé tette a leborulást, a porhintés pedig szimbolizálta azt, hiszen a leborulásnál poros lett a homlok. Mindezen cselekedetek a hódolatnak, a megalázkodásnak az akkori korban bevett formái voltak.

A böjtölésre szintén tiszteletből és félelemből került sor. Eredete talán arra vezethető vissza, hogy nem mertek addig enni, míg a halott előttük volt, aki már nem ehetett – vagy inkább addig, míg be nem mutatták az *elohim*ot megillető áldozatot. A böjtölésben a legnagyobb önmegalázás rejlett,³⁰ és így nem ok nélkül böjtöltek a gyászban is.³¹

Ugyanígy eredetű a ruha megszaggatásával összefüggő két újabb aktus is: a fej megmeztelenítése és a lábbelik levetése. A fejfedő a méltóságnak a viselete,³² míg a rabszolgának ura előtt le kellett azt vennie. A gyászban való levétele tehát a megalázkodás kifejezése. A lábbeli levetése általános jele volt az emberek és istenek iránti hódolatnak (az iszlám hívei még ma is lábbeli nélkül lépnek istentiszteleti helyeikre). Mózesnek is le kellett vetnie saruit az Örökkévaló utasítására, „mert a hely, melyen állsz, szentföld az.”³³ A mezítláb járás – mint a test megmeztelenítésének része – a gyász jele, a mezítlábasság a megalázásnak a képe.³⁴ A sarulehúzás a gyászolásban a megalázkodás mellett a szent hely – hiszen *elohim* van ott jelen – iránti tiszteletet is kifejezte.

Az *elohim*-halott iránti imádatnak maradványa volt az a szertartás is, hogy a gyászoló beburkolta fejét vagy legalább is száját és szakállát.³⁵ A beburkolás jelzésértékű volt: nem tekintenek a holttestre, a holttesttől még el nem távolodott lélekre. Az *elohim* megpillantását halálhozónak vélték.³⁶ E gyász-szertartásokat megtartotta a bibliai kor zsidósága, az Egy-Istent hívő zsidó ember is, akinél a lélek már nem volt, mert nem lehetett *elohim*, de az ősi, eredeti, vagy áthagyományozott szokások, rituálék megmaradtak. Pogány színezetüket eltörölte a monoteizmus, de gyakorolták azokat, mint a kegyelet tényeit, eredetükre már nem gondoltak.

Voltak azonban a bibliai kor zsidóságának olyan szertartásai is, melyeket gyakoroltak, bár a Tóra (Mózes I-V. könyve) határozottan megtiltotta.³⁷ Ilyen szertartás volt a test megvagdálása,³⁸ melynek nyomán a halottnak (*elohim*nak) véráldozatot hoztak. A megvagdalkozás, a fájdalom és szenvedés, a vér láttára megesik az isten (*elohim*) szíve az emberen, tetszik neki és nem bántja őt – vélték. A testen ejtett seb maradványa, a forradások nyomai lehettek az első tetoválások. Ha ezt a jelet állandósítani, jól láthatóvá kívánták tenni, akkor megfestették a sebhelyet. Ezzel a testébe sütötte az élő, hogy örök rabszolgája marad a lélek-*elohim*nak. „A tetoválás jelképes védelmi eszköz, a tetovált ugyanis ama szellemek és démonok (istenek) védelme alá helyezkedik, amelynek jegyét bőrén vagy testén állandóan viseli.”³⁹ A tetoválás bűn voltának megokolása úgy szerepelt Mózes V. könyvében, hogy „szent népe vagy az Örökkévalónak, a te istenednek,”⁴⁰ ennek pedig csak egy értelme lehet; a zsidóknak nem szabad más isteni lényt – a jelen esetben a lélek-*elohim*ot – tisztelni, mint az Örökkévalót.

Hasonló tórai tilalom alá eső, de gyakorolt szertartás volt a haj, a szakáll és a körmök levágása a gyász jeléül,⁴¹ mely szintén áldozat volt a halott-*elohim*nak. Mindezeket „a léleknek megistenítésén alapuló szertartásokat az animizmus teremtette meg. Az animizmus nem vallás, legföljebb politeista népnél válhat azzá, az Egy-Istent valló népben soha nincs monotheisztikus vallás amelynek kultuszában több-kevesebb életképességgel meg ne volna még ma is e pogány szertartásoknak édesanyja: az animizmus.”⁴²

A gyász-szertartások ismertetése és megokolása után nézzük meg a gyászolás időtartamát is a bibliai időkben. A gyász rendszerint egy hétig tartott: „... és tartott atyjának hét napi gyászt.”⁴³ De a Tórában található példát a harmincnapos gyászra is, mert Áron halálát ennyi napig gyászolta a nép.⁴⁴ A gyászolók ételéről a közösség,⁴⁵ valamint a rokonok,

szomszédok gondoskodtak, mert amíg tartott a gyász, addig tisztátalan volt a halottas ház és nem volt szabad ott semmilyen ételt készíteni.⁴⁶

A Biblia/T'náh utáni kortól a Misna idejéig (II-III. század) nagyon kevés konkrét adat áll rendelkezésünkre, de a gyászolás mikéntje gyakorlatilag nem változott lényegesen. A Misna traktátusai közül a Moéd kátán III. fejezete foglalkozik részletesebben a gyászolás törvényeivel, hagyományaival, egyébként csak szétszórt adatokból alkothatunk képet a szertartásokról. A Talmud írja: „A halottat három napig kell siratni, hét napig sajnálni és harminc napig hajnövesztéssel gyászolni.”⁴⁷ Egy kicsivel később, de még ugyanezen a lapon olvashatjuk, hogy „a temetés napján böjtölnek.” Szokás még a Misna szerint, hogy „a gyászolók megszagatják ruhájukat, lehúzzák sarujukat és elmondják a gyászolók imáját.”⁴⁸ A gyászolók imája, a halott helyett mondott dicséret; a kádis, igen régi eredetű, már a Talmudban (igaz nem e néven) találkozhatunk vele⁴⁹ és egy későbbi talmudi traktátusban már olvashatunk is róla.⁵⁰

A gyászidőre nézve itt is megtalálhatjuk a hét-, és a harmincnapos periódust, de már utalás van a tizenkét hónapos, vagyis az egy éves gyászra is: „... egész évben ott lebeg a végzet a család felett. Rabbi Johánán mondta: Az egész hét nap alatt ki van a kard rántva, a harmincadik napig tétováz, és csupán tizenkét hónap múlva tér vissza ismét hüvelyébe. Olyan ez, mint a kőoszlop: ha egyetlen követ kirántanak belőle, az egész meglazul.”⁵¹

Napjainkban a zsidóság gyással kapcsolatos előírásai a halál beálltától kezdődően négy gyászidőszakot foglalnak magukban, melyekben a gyászidő előrehaladtával egyre enyhülnek a kezdeti szigorú előírások. Általánosságban az ember köteles meggyászolni, gyászt tartani a hagyományok előírta szokások megtartásával hét családtagért: az apáért és az anyáért, a fiú- és lánytestvérért, a fiúért és a lányért, valamint a házastársért (férj, feleség). A meggyászolandók körét a Tórából (Mózes I-V. könyve), a kohaniták gyászleírásait ismertető verseiből⁵² vezették le bölcseink. (Feltűnő módon a feleség halála miatti gyász megtartását nem említi a Tóra, de erre nincs is szükség, hiszen a férj és a feleség „egy testté lesznek”⁵³). A gyászolás időbeli periódusai négy, jól elkülöníthető részre oszlanak. Az első szakasz a halál beálltától a halott, vagyis a koporsó földdel való befedéséig tart. Ezen időszakban a gyászoló (héberül: *onén*) a mély fájdalom (héberül: *áninut*) állapotában van. Ekkor egyedül étkezik a bor és a hús mellőzésével, mert ezek fogyasztása örömet okozna.⁵⁴ A gyászoló ezen állapotában fel van mentve minden időhöz kötött vallási parancs teljesítése, valamint a munkavégzés alól, hiszen figyelme most nem lehet teljes. Mindmáig szokás, hogy a gyászoló a temetés napján böjtöl.

A mély fájdalom (*áninut*) állapotból közvetlen az átmenet a temetéstől (a halott, vagyis a koporsó földdel való befedésétől) számított hét napig tartó következő gyászperiódusba; a *sivá*ba. Ezen időszakot Magyarországon egy jellegzetes előírásáról elnevezve „süvet ülni” néven ismerjük. A gyászolót ekkor már *ávén*nek nevezzük és tilos számára a munkavégzés, a fürdés (egyszerre az egész test megmosása), a bőrcipő viselése, a nemi élet, a Tóra tanulása, a hajvágtatás és a borotválkozás, ékszerek hordása, a széken ülés, a lakás elhagyása (szombat és ünnepnap kivételével) stb. A munkavégzés tilalma egy bibliai versen alapul: „Átváltoztatom ünnepeiteket gyásszá ...”⁵⁵ A bölcsek szerint ahogy az ünnepnapokon tilos a munka, úgy a gyász napjaiban is tilos. A bőrcipő viselésének tiltását – a kényelemérzet mellett – egyes magyarázók Jechezkél (Ezékiel) próféta e mondatához kötik: „... és sarúidat tedd rá a lábaidra ...”⁵⁶

A próféta a felesége halála miatti gyász tartásától – az Örökkévaló utasítására – így is mentesült, de ez csak, és egyedül a prófétára vonatkozott, más emberre nem. A nemi élet és a fürdés megtiltása egyértelműen az örömszerzést hiúsítja meg, hasonlóan mint a Tóra tanulása, melynek tilalom alá helyezését a következő zsoltárversre alapozták bölcseink: „Az

Örökkévaló rendeletei (amelyek a Tórában lelhetők fel) egyenesek, megörvendeztetik a szívet.”⁵⁷ A haj-, valamint az arcszörzet levágásának a tilalma eredetileg a halál angyalának megijesztését, elijesztését célozta. Természetesen a Tórában van e szokásra magyarázat, a kohanitáknak gyász esetén követendő cselekedeteiből levezetvén.⁵⁸ Az alacsony helyen ülés szokására Jób könyvében találunk példát: „És ültek vele a földön hét nap ... „⁵⁹

A gyászolók első étkezéséről a temetés után rendszerint a *Hevra Kádísá*/Szent Egylet (a halottak végtisztességének megadásával és egyéb humanitárius ügyekkel foglalkozó szervezet), vagy a távolabbi rokonok, illetve a szomszédok, ismerősök gondoskodnak. Szokás, hogy a temetőből a gyászolók az elhunyt lakásába mennek és ott egy alacsony ülőalkalmatosságon ülve, – a böjtöt befejezve – főtt tojást és zsömlét/kenyeret esznek, melyet só helyett hamuval hintenek meg, majd isznak egy kevés bort, a „vigasztalás poharát.”⁶⁰ A tojás és a zsömlé gömbölyűsége az élet folyamatosságát jelképezi. A hamu hintése ősi szokás, már a bibliai idők óta ismert a gyász jelzésére.⁶¹ Más hagyomány szerint a gyászolók lencséből vagy babból készült ételt, általában főzeléket fogyasztanak, emlékeztetve arra, hogy amint e magvaknak nincs nyílásuk/szájuk, úgy ők is törődjenek bele a megváltoztathatatlanba, az isteni ítéletbe és ne méltatlankodjanak, zúgolódjanak.

A gyászolókat szokás felkeresni otthonukban és könnyíteni gyászukon, vigasztalni őket. A vigasztalók a hagyomány szerint nem köszönnek, mert „csöndesen sóhajtasz” – írja Jechezkél (Ezékiel) próféta.⁶² Egy másik vélekedés szerint a köszöntésben, a *sáalom* (béke) szó jelentésében az egész, a teljes szó is benne foglaltatik. A gyászolónak pedig – értelemszerűen – hiányzik valaki, nincs teljessége és nem is szükséges erre a tényre emlékeztetni. A vigasztalók egy talmudi utasítást⁶³ teljesítenek, mely az alábbi bibliai mondatból ered: „... hogy odamenjenek megszámni őt és megvigasztalni (Jóbot).”⁶⁴

A gyászolók otthonában szokás – mivel szombat- és ünnepnap kivételével nem hagyhatják el a lakást –, *minján* (tíz felnőtt férfi) jelenlétében imádkozni, hogy *kádíst* (Istent dicsőítő ima) tudjanak mondani. Bevett dolog a lakásban Misnát tanulni, mert a lélek (héberül: *nismá*) és a *Misna* héber betűi megegyeznek, így – a hagyomány szerint – ez az elhalálozott túlvilági életét könnyíti meg, mert az ő nevében/érdemében történik a tanulás, mely általában a Moéd kátán traktátus gyásszal foglalkozó szakaszainak elolvasását és megmagyarázását jelenti. A szobában, ahol a halálozás történt és a gyászolók is tartózkodnak hét napon át ég egy gyertya/mécses, utalásul, hogy: „Mécsese az Örökkévalónak az ember lelke ...”⁶⁵

A már előzőleg beszakított ruhát a gyáshét (*sivá*) alatt végig hordani kell, a szombati napot kivéve. A *sivá* idejébe eső szombat felfüggeszti a gyász-szokások megtartását. Ilyenkor a gyászoló elmegy a zsinagógába és a szombatot köszöntő, fogadó ének (*Lehá dodi .../Jöjj mátká ...*) utolsó versszakának a közösség általi elénekelése után a rabbi és/vagy a közösség előljárói a gyászoló elé megy/mennek, – aki ekkor lép be a zsinagógába vagy eddig a hátsó padban ült – és egy hagyományos mondattal (*Hámákom jönáhém othá betoh seár ávéle cijon virusálájim* !/Az Örökkévaló vigasztaljon meg téged Cion és Jeruzsálem gyászolójával együtt!) fejezi ki a gyülekezet részvétét és vigasztalását.

Ha a Tórában is szereplő ünnep (*ros hásaná, jom kipur, szukot, peszáh* és *sávuot*) esne a *sivá* idejébe, akkor gyász előírásait sem az ünnep ideje alatt, sem utána nem kell már megtartani, ellenben a szombattal, amely beleszámít a *sivá* idejébe, de nem szünteti meg a gyász tartását.

A következő gyászperiódus a temetéstől (a halott, vagyis a koporsó földdel való befedésétől) számított harminc napig tart, melybe a hétnapos gyász (*sivá*) is beletartozott. Ezen időszak alatt tilos továbbra is a hajvágás és a borotválkozás, a zenés vigalomban való részvétel, az új ruha vásárlása és felöltése. A harmincadik napon szokás előimádkozni a zsinagógában, kilátogatni a sírhoz és ott *ázkárá*t (megemlékezés) végezni; a hagyományos

temetői imákat elmondani az ilyen alkalomra írt, vagy összeállított könyvekből (pl.: Máne lósón).

A gyász negyedik időszak, melyet csak a szülők halála esetén kell tartani: a gyászév. Az első évben a gyászév a temetés napjától veszi kezdetét, míg ezt követően a halálozás napja a számítás kezdőpontja. (Természetesen a zsidó időszámítás szerint – tehát a *luáh*ban [a zsidó naptárban] megtalálhatóak alapján – kell számolni, az ebben szereplő időpontok nem fognak egybeesni a polgári időszámítás szerinti dátumokkal!) Ezt az évfordulót, a halálozás napját nevezzük a nálunk meghonosodott jiddis szóval *jórcájt*nak. (E német eredetű „műszó” először Sálom Neustadt bécsi, majd bécsújhelyi rabbi révén honosodott meg a XV. század elejétől kezdve.) A szokások szerint e napon a gyászolók böjtölnek, gyertyát/mécsest gyújtanak a lakásban és a zsinagógában. *Minján*ban (tíz felnőtt férfi jelenléte) mondanak *kádíst* (Istent dicsőítő ima), előimádkoznak a zsinagógában, és a Tóra olvasásához történt felhívás (*alija*) után jótékony célra adomány ajánlanak fel az elhunyt emlékéért megőrizendő. A gyász első évében 11 hónapig az imák közben (*minján*ban) kell mondani a *kádíst* az elhalt szülők után, mert a hagyomány úgy véli, hogy a bűnösök, a gonosztevők vizsgálata tart csak az Égi Bíróságon egy évig (12 hónapig), mi pedig hisszük, hogy a mi eltávozott hozzátartozónk nem tartozott közéjük. A *kádís* (Istent dicsőítő ima) mondása az elhunyt túlvilági életét könnyíti meg, mert a halott helyett dicsőítjük Istent és ez az ő javára szolgál. A *kádís* ma ismert szövege Ámrám bár Sesna gáon imakönyvében jelenik meg először a IX. században. A temetés utáni első évben e napon szokás az elhunytak állított sírkövet felavatni.

A további években is a *jórcájt* (halálozási évforduló) napján, vagy közvetlen közelében szokás meglátogatni az elhunytak sírjait. A hagyomány szerint felkeressük még szeretteink sírjait az őszi nagyünnepeket megelőzően (*elul* hónapban), az úgynevezett tíz bűnbánó napon (*ászeret jómé tsuvá*), a Szentély pusztulásának emléknapját (*tisá beáv*) megelőzően, valamint a gyászos napokban; az omerszámlálás napjaiban (*niszán*, *ijár* és *sziván* hónapok). A *jórcájt* napi sírlátogatás alkalmával szokásban volt/van a temetőben Misnát is tanulni, hasonló megokolásokból, mint a *sivát* ülő lakásában.

A zsidóság az elhunytakról a továbbiakban is évente – a közösség tagjaival együtt – megemlékezik. E szertartás nálunk ismert elnevezése a *mázkir*, melyben a *Jizkor...* (Emlékezzék ...) emlékimát mondjuk és jótékony célra – az elhunytak emlékéért megőrizendő – adományt ajánlunk fel. Ezek után az *Él málé ráhámim ...* (Irgalmas Isten ...) kezdetű gyászimát énekli a kántor vagy az előimádkozó és az *Áv hárahámim ...* (Irgalom atyja ...) imát mondjuk mindazokért, kik vértanúságot szenvedtek az idők folyamán. Évente négyszer emlékezünk meg halottainkról a *mázkir* szertartás keretében: *jom kipur* (*tisri* 10), *smini áceret* (*tisri* 22.), *peszáh* 8. (*niszán* 22), és *sávuot* 2. napján (*sziván* 7).

IRODALOM

1. Biblia. Szent István Társulat, Budapest, 1982.
2. Ganzfried, Slomo: A Sulchan aruch kivonata III. MIOK, Budapest, 1988, 1011-1098. o.
3. Haag, Herbert: Bibliai lexikon. Szent István Társulat, Budapest, 1989.
4. Halász Nátán: A kegyelet forrása. Budapest, 1902.
5. Jólesz Károly: Zsidó hitéleti kislexikon. Korona GT, Budapest 1987.
6. Kálmán Ödön: A gyászruha színe a zsidóknál. In: IMIT évkönyv, Budapest, 1937, 314. o.
7. Kálmán Ödön: A rabbi könyve. Budapest, 1940.
8. Kecskeméti Lipót: Halottas szertartások az ősi Izraelben. In: IMIT évkönyv, Budapest, 1897, 90-107. o.
9. Kohlbach Bertalan: Tefillin és tallith / Adatok a zsidó néprajzhoz. In: IMIT évkönyv,

Budapest, 1938, 177. o.

10. Lamm, Maurice: *The Jewish Way in Death and Mourning*. Jonathan David Publishers, New York, 1969.
11. Oláh János: *Judaisztika II*. Filum, Budapest, 1999, 72-77. o.
12. Oláh János: *Mindennek rendelt ideje van II*. Lauder Javne, Budapest, 1999, 41-44. o.
13. Rabbi Israel Méir Lau: *A zsidó élet törvényei*. In: Jerusalem, 1994, 476-484. o.
14. Sáros László, Váli Dezső: *Tanú ez a kőhalom*. Új Mandátum, Budapest, 1993. Raj Tamás bevezető tanulmánya, 11-13. o.
15. Raj Tamás: *Vigasztaljátok népemet*. Makkabi, Budapest, 1998, 3-8. o.
16. Rosenberg Leopold: *A zsidó vallás törvényei*. Makkabi, Budapest, 1996, 97-110. o.
17. Scheiber Sándor: „... és beszéld el fiadnak” Corvina, Budapest, 1984, 28-30. o.
18. Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet*. Teljes kiadás. Makkabi, Budapest, 1996.
19. Singer S. Leo: *Kötelességtan*. Rimaszombat, 1907.
20. T'náh / Biblia I-II. (reprint) Makkabi, Budapest, 1994.
21. Ujvári Péter (szerk.): *Zsidó lexikon*. Budapest, 1929.
22. Wirth Péter: *Itt van elrejtve*. Európa, Budapest, 1985. Scheiber Sándor utószava, 149-157
23. Wundt, Wilhelm: *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte / Die Kunst Bd. III*. Leipzig, 1908, 188. o.

- ¹ **Megjegyzés:** A szövegben előforduló bibliai idézetek lelőhelye az IMIT (Izraelita Magyar Irodalmi Társulat) által 1898-1907 között kiadott Biblia/T'náh, ezért az idézetek a kor helyesírását és szóhasználatát tükrözik.
- Jézusnak, Sirák fiának könyve, XXXVIII, 16-23.
- ² Jób II,11
- ³ Jirmeja VI,26.
- ⁴ Mózes I. XXXVII,33-34.
- ⁵ Jóna III,6.
- ⁶ Sámuel II. XIX,25.
- ⁷ Jechezkél XXIV,16-17.
- ⁸ Sámuel II.16,30.
- ⁹ Míkha I,8.
- ¹⁰ Eszter IV,3.
- ¹¹ Józsuá VII,6.
- ¹² Jób II,13.
- ¹³ Jechezkél XXIV,17.
- ¹⁴ Jirmeja XVI,6.
- ¹⁵ Mózes V. XXI,13.
- ¹⁶ Jesája XXII,11-12.
- ¹⁷ Mózes III.XIII,43.
- ¹⁸ Sámuel I.XXVIII,13.
- ¹⁹ Sámuel I.XXVIII,19.
- ²⁰ Sámuel II. I,11.
- ²¹ Jesája XX,2.
- ²² Kálmán Ödön: A gyászruha színe a zsidóknál. In: IMIT évkönyv, Bp. 1937. 314.o.
- ²³ Jirmeja VI,6. Ámósz VIII,10. Joél I,13...
- ²⁴ Királyok I. XX,32-33.
- ²⁵ Jesája LI.VIII. fejezet
- ²⁶ Jesája LI.VIII, 5.
- ²⁷ Sámuel II. XIII,31.
- ²⁸ Jechezkél XXVII,30.
- ²⁹ Míkha I,10.
- ³⁰ Zsoltárok XXXV, 14.
- ³¹ Sámuel II. I,12.
- ³² Jób XXIX, 14.
- ³³ Mózes II. III,5.
- ³⁴ Jób XII,19.
- ³⁵ Míkha III,7.
- ³⁶ Mózes II. XIX,21.
- ³⁷ Mózes V. XIV,1.
- ³⁸ Jirmeja XVI,6.
- ³⁹ Wundt, W.:Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte /Die Kunst Bd. III. Leipzig, 1908. 188.o
- ⁴⁰ Mózes V. XIV,2.
- ⁴¹ Ámósz VIII,10.
- ⁴² Kecskeméti Lipót:Halottas szertartások az ősi Izraelben. In: IMIT Évkönyv, 1897. Bp. 107.o.
- ⁴³ Mózes I. L,10.
- ⁴⁴ Mózes IV. XX,29.
- ⁴⁵ Sámuel II. III,35.
- ⁴⁶ Jirmeja XVI,7.
- ⁴⁷ Talmud Móéd kátán, 27b.
- ⁴⁸ Misna Szemáhot II.
- ⁴⁹ Talmud Sábát 119b.
- ⁵⁰ Szófrim
- ⁵¹ Talmud jerusálajmi Móéd kátán III,7.
- ⁵² Mózes III. XXI.fejezet
- ⁵³ Mózes I. II.24.
- ⁵⁴ Zsoltárok CIV.15.
- ⁵⁵ Ámósz, VII.10.
- ⁵⁶ Jechezkél XXIV,16.
- ⁵⁷ Zsoltárok, XVIII,9.
- ⁵⁸ Mózes III. X,6.

⁵⁹ Jób II,13.

⁶⁰ Jirmeja XVI,7.

⁶¹ Siralmak II,10.

⁶² Jechezkél XXIV,17.

⁶³ Talmud Bává kámá 35.

⁶⁴ Jób, II,11.

⁶⁵ Példabeszédek XX,27.